

ЛІНГВОСТИЛІСТИКА КОНЦЕПТУ "ДУША" В ЕПІСТОЛЯРНИЙ СПАДЩИНІ ОЛЬГИ КОБИЛЯНСЬКОЇ

У статті розглянуто особливості функціонування концепту "душа" в ідіостилі О. Кобилянської, проаналізовано його метафоричну природу, виявлену в епістоляріях української письменниці. Наголошено на мікроконтекстуальному вияві концепту "душа", визначено формально-граматичні та семантико-синтаксичні особливості його вираження в епістолярному тексті.

Ключові слова: концепт, мовна картина світу, ідіостиль, епістолярний жанр.

Як відомо, основним призначенням листування є обґрунтування особливостей певного типу міжособистісного спілкування, спрямованого на реалізацію індивідуальної комунікативно-стилістичної функції. Загалом, за змістом і граматичною будовою епістолярне мовлення є неоднорідним, тому не має чітко окреслених меж. Саме цей фактор перш за все впливає на авторське мовлення. Тобто специфіка мови листа безпосередньо відповідає вимогам часу, коли він був написаний. Так, зокрема, у приватних листах кінця ХІХ – початку ХХ століття мова адресанта хоча й належить більш до розмовного стилю, та все ж тяжіє до літературної. Це зумовлено незаперечним фактом, що в той час статична побудова тексту й відсутність у мовленні зайвих конструкцій були показниками освіченості людини, її поваги до співрозмовника. Як зауважують деякі сучасні дослідники, епістолярний жанр через вільність і необмеженість спілкування відзначається лаконічністю, динамічністю, скороченим обсягом обов'язкових вступних звертань та заключних формулювань увічливості. Тобто легкість і швидкість передачі інформації вплинули на спрощення мови листів, значною мірою стерли межу між усним і писемним мовленням. В окремих випадках даний процес

призводить до абсолютного ігнорування синтаксичних і граматичних норм.

Епістолярна спадщина митця дає змогу простежити динаміку його індивідуальної мовної картини світу, зрозуміти всі історичні та життєві реалії, співвіднести їх з конкретним часом та в результаті виявити ті мовно-виражальні засоби, що є актуальними для письменника певної епохи. Зокрема, епістолярна спадщина Ольги Юліанівни Кобилянської засвідчує ті події літературного та приватного життя письменниці, які були найбільш знаковими для неї упродовж діяльності.

Важливу роль у творчості багатьох митців відіграють стилістичні засоби, зокрема тропи, які допомагають автору вербалізувати своє художнє світосприйняття. Завдяки метафоризації мови митець виявляє свою індивідуальну манеру написання твору та вміння закодувати в метафорі певну ідею, якою вирізняється серед інших. Стилістично насиченими та специфічно-індивідуальними є метафори у листах О. Кобилянської. За словами російської дослідниці В.М. Теліі, "вибір тієї чи іншої метафори пов'язаний не лише із суб'єктивним наміром мовця, а й з тим чи іншим його світорозумінням і зіставленням із системою стереотипних образів та еталонів, що належать його картині світу" [6, с. 189].

Таким чином, метафора є своєрідним ключем до розуміння основ мислення й процесів утворення ментальних уявлень про світ. Відповідно, вона займає одне з центральних місць у мовній картині світу, що є історично сформованою в певному мовному колективі, відбитою у мові сукупністю уявлень про світ та певним способом концептуалізації дійсності. Завдяки метафорі в мові відбувається об'єктивація внутрішнього світу людини.

Завданням нашого дослідження є визначення ролі метафори в репрезентації внутрішнього світу письменниці, яка реалізується в семантиці концепту "душа".

Досліджуваний концепт "душа" не має загальноприйнятої наукової моделі (релігієзнавча модель стосується тільки сакральної частини концепту; психологічна модель описує лише окремі фрагменти його несакральної частини; філософська

модель звичайно описує систему поглядів учених різних епох на поняття душі). Адже вважаємо, що основою для нашого опису буде індивідуальна картина світу письменниці, послідовно вербалізовану, зокрема, в її епістолярній спадщині.

Як показують спостереження, в листах О. Кобилянської знаходимо три субстанційні ознаки концепту "душа": "душа" - частина людської сутності, "душа" - внутрішній світ людини та "душа" - людина.

Особливо численними є мікроконтексти зі значенням "душа" - частина людської сутності, за допомогою яких інтимізується мова письменниці. "Душа" у цьому разі виступає часто як жива субстанція, що здатна відчувати та мислити: *"страшно і тісно на душі"* [3, с. 309], *"не маю тут чим душу відсвіжити"* [3, с. 314], *"втомлена душею"* [3, с. 390], *"натхну лист теплом своєї душі"* [3, с. 408], *"говорила гірко душа"* [3, с. 462], *"моя душа відчуває"* [3, с. 468]. Таким чином, бачимо тенденцію до антропоморфізму духовної субстанції. За концептом "душа" закріплюється здатність на духовному рівні сприймати нематеріальне *"страшно на душі"* [3, с. 309] та матеріальне *"тісно на душі"* [3, с. 309]. У цих випадках душа набуває локативної семантики – *"намулилося стільки на душі"* [3, с. 302], *"зсунути з душі"* [3, с. 306], *"в глибині душі моєї"* [3, с. 377]. На формально-семантичному рівні метафори побудовані по-різному: лексема "душа" виступає суб'єктом дії (підметом) – *"говорила гірко душа"* [3, с. 462], в іншому випадку ця лексема відтворюється у безособовому реченні: *"страшно і тісно на душі"* [3, с. 309].

Душа - внутрішній світ людини знаходить відображення у метафорах: *"в покорі лежала ціла її душа"* [3, с. 305] ("душа" – антропоморфізується, набуває рис живої істоти), *"стан душі поетів"* [3, с. 306] ("душа" поета як вмістилище його внутрішніх переживань), *"душею живе інакше"* [3, с. 464] ("душа" як спосіб життя), *"скільки білості і чистоти душевної"* [3, с. 469] ("душа" як категорія моральності/аморальності), *"моя душа не отвориться перед нею"* [3, с. 368] ("душа" як всевіт потаємних людських

переживань). На семантичному рівні вживання авторкою концепту "душа" відбувається різнобічно: в одних випадках душа розглядається як жива субстанція, а в інших як певний простір, що існує у свідомості людини.

Мікроконтекст "душа - людина", що сформувався як результат синекдохічного перенесення ("душа" як частина людини (особи) і людина взагалі (особа), реалізується за допомогою метафор: "гуляє мені перед душею" [3, с. 396] ("душа" як втілення самої людини, її тілесна оболонка), "пізнати малоруську душу" [3, с. 410] ("душа" як особа, приналежна до певного народу), "говорила гірко душа" [3, с. 462] ("душа" – виразник емоцій та переживань людини), "добивалась до їх душ" [3, с. 350], "багато споріднених душ" [3, с. 464] ("душа" як свідомість людини), "мучити душі одним і тим заняттям" [3, с. 536], ("душа" – уособлення конкретної людини).

Щодо граматичного вираження метафор, то необхідно зазначити, що письменниця використовує здебільшого дієслівні метафори, в основі яких лежать асоціативні зв'язки за подібністю. Наприклад: "пишу як душа диктує", "моя душа просто радувалась", "якась споріднена душа заговорить ніжно до мене". Ще Арістотель писав про те, що найкращою є "метафора дії", коли неживі предмети сприймаються як живі.

Лексему душа як номен концепту відносять звичайно до абстрактних імен, слів, які означають об'єкти не зовнішнього, а внутрішнього світу людини, тобто світу ідей. "Лексико-граматичний розряд конкретних іменників охоплює іменники, які позначають дискретні предмети, що існують окремо, а отже, підлягають рахункові", "на відміну від конкретних іменників абстрактні іменники позначають не власне-предмети, не матеріальні об'єкти, а абстраговані, узагальнені людською свідомістю і представлені в мові у вигляді предметів дії, процеси, стани, якості і под., безпосередньо пов'язані з конкретними предметами" [2, с. 54]. Отже, вони звичайно не мають форми множини. Однак, виявляється, поведінка лексеми душа не така однозначна у текстах листів О. Кобилянської, адже вона являє собою багатозначну одиницю, окремі семми якої позначають конкретні предмети (наприклад, значення "за релігійними

уявленнями – безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини" та значення "душа" – "людина"), а окремі, наприклад, "внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями", – абстрактні явища, що позначається на її поведінці у мові. Лексема "душа" в релігійному та психологічному, як його називає А. Вежицька, значеннях дуже часто означається присвійними займенниками, оскільки у кожній людині своя душа, особлива, індивідуальна, і саме вона визначає характер людини, її ставлення до навколишнього світу, і навіть її місце в цьому світі; індивідуальність "душі" може передаватися й іменниками у родовому відмінку із значенням присвійності чи присвійними прикметниками, наприклад, *"ціла її душа"* [3, с. 305], *"падало на мою душу"* [3, с. 296]. Часто лексема "душа" зустрічається у формі множини, оскільки висловлювання, певні поради чи міркування письменниці стосовно стану чи способу існування душі набувають узагальнювального характеру і стосуються не однієї, а декількох осіб: *"для поважніших душ"* [3, с. 516], *"мучити души"* [3, с. 536], *"добивалась до їх душ"* [3, с. 350], *"багато споріднених душ"* [3, с. 464].

Отже, категорія числа допомагає розмежовувати різні значення слова, а відповідно є й допоміжним засобом виявлення концептуальних ознак.

Аналогічне можемо сказати й про синтаксичні засоби вираження концепту. Звичайно, слово залежне від своїх лексико-граматичних характеристик і виступає в реченні тим чи іншим членом. Слово-ім'я концепту "душа", будучи полісемантичним іменником, в одних своїх значеннях заповнює всі можливі характерні іменникові регулярні реалізації структурної схеми речення, в інших – займає лише певні позиції.

М. Одинцова про значення душа – "внутрішній світ людини" як компонент концепту "душа" зауважує: "Базовими, такими, що організують, семантичними категоріями образної інтерпретації явищ психічного життя в російській мові є категорії (1) суб'єкта (агенса), (2) об'єкта (предмета, якого піддають дії), (3) інструмента (засобу впливу) і (4) простору".

Опис душі як внутрішнього світу людини в епістоляріях О. Кобилянської відбувається за цими ж правилами.

Саме лексема **душа** в психологічному значенні має найбільшу свободу при реалізації структурної схеми речення. Так, слово **душа** як номен концепту може бути суб'єктом ("*якась споріднена душа заговорить ніжно до мене*" [3, с. 583], "*моя душа поздоровіла би одразу*" [3, с. 555], "*рветься душа до праці*" [3, с. 535]); об'єктом ("*мучити душі*" [3, с. 536], "*вбити душу свою*" [3, с. 486]), локативом – **душа** як простір ("*намулилося стільки на душі*" [3, с. 302], "*з глибини душі своєї*" [3, 535], "*на душі глибока рана*" [3, 501]), інструменталем – інструментом психічних дій Я-суб'єкта ("*втомлена душею*") [3, с. 390].

Досить велика кількість метафоричних конструкцій лексеми **душа** (виразників концептуальних ознак) є конструктивно зумовленими: наприклад, слово **душа** у значенні "людина як носій тих чи інших рис, якостей" вимагає біля себе звичайно якісного чи відносного характеристичного прикметника: "*душа захмарена*" [3, с. 560], "*білу глибоку душу*" [3, с. 581], "*стремління молоді душі*" [3, с. 554].

Відтак, основні значення концепту "**душа**", які фіксують головні концептуальні ознаки і є давнішими ("безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя і є джерелом психічних явищ", "внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями", "людина, особа", "заглибина в нижній передній частині шиї"), мають більшу свободу в заповненні тих чи інших синтаксичних позицій у реченні; значення, сформовані пізніше ("психологічні особливості народу взагалі чи конкретного народу", "сукупність рис, якостей, властивих певній особі", "людина як носій тих чи інших рис, якостей", "основне в чому-небудь, суть чогось; центральна фігура чого-небудь", "про людину з прекрасними рисами характеру"), звичайно виступають членами конструктивно зумовлених висловлювань.

Таким чином бачимо, що вияв концепту "**душа**" в метафориці епістолярної спадщини О. Кобилянської пов'язаний з реалізацією двох основних функцій - номінативно-

пізнавальної та експресивно-стилістичної. Це, у свою чергу, дозволяє говорити про суб'єктивний спосіб сприйняття світу О. Кобилянською, що в результаті відображається в мові її текстів, зокрема, в жанрі листа як індивідуалізованому просторі та репрезентанті мовної свідомості людини-митця.

1. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков: Грамматическая семантика. Ключевые концепты культур. Сценарии поведения / А. Вежбицкая / Пер. с англ. А. Д. Шмелева / Под ред. Т.В. Булыгиной. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 776 с.
2. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : Академічна граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська; За ред. І. Вихованця. – Київ : Пульсари, 2004. – 400 с.
3. Кобилянська О. Твори : В 5-ти томах / О. Кобилянська. – К., 1963. – Т. 5. – 767 с.
4. Одинцова М.П. Образные семантические категории субъекта, объекта, инструмента, пространства в грамматике "внутреннего человека" (на материале русского языка) [Эл. ресурс] / М.П. Одинцова. – Режим доступа : www.filologdirect.narod.ru.
5. Рудницький М. Ольга Кобилянська // Рудницький М. Письменники зблизька : У 3-х книгах. – Книга третя. – Львів : Книжково-журнальне видавництво, 1964.
6. Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / В.Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М., 1988.

1. Vezhbitskaya A. Semanticheskie universalii i opisanie yazyikov: Grammaticheskaya semantika. Klyuchevyye kontseptyyi kultur. Stsenarii povedeniya / A. Vezhbitskaya / Per. s angl. A.D. Shmeleva / Pod red. T.V. Bulyiginoy. – M. : Yazyiki russkoy kulturyi, 1999. – 776 s.
2. Vihovanets I. Teoretichna morfologiya ukrayinskoyi movi : Akademichna gramatika ukrayinskoyi movy / I. Vihovanets, K. Gorodenska; Za red. I. Vihovantsya. – Kiyiv : Pulsari, 2004. – 400 s.
3. Kobilyanska O. Tвори : V 5-ti tomah / O. Kobilyanska. – K., 1963. – T. 5. – 767 s.
4. Odintsova M.P. Obraznyie semanticheskie kategorii sub'ekta, ob'ekta, instrumenta, prostranstva v grammatike "vnutrennego cheloveka" (na materiale russkogo yazyika) [El. resurs] / M.P. Odintsova. – Rezhim dostupa : www.filologdirect.narod.ru.
5. Rudnitskiy M. Olga Kobilyanska // Rudnitskiy M. Pismenniki zblizka : U 3-h knigah. – Kniga tretya. – Lviv : Knizhkovozhurnalne vidavnistvo, 1964.
6. Teliya V.N. Metaforizatsiya i ee rol v sozdanii yazyikovoy kartiny mira / V.N. Teliya // Rol chelovecheskogo faktora v yazyike. Yazyik i kartina mira. – M., 1988.

Lavrenchuk J.P. Lingvostylistics of the concept "soul" in the epistolary heritage of Olha Kobylyanska

In the article the peculiarities of the functioning of the concept "soul" in idiostyle of O. Kobylyanska was considered. Its metaphorical nature, found in the epistolary heritage of ukrainian writer, was analyzed. On the microtextual representation of concept "soul", formally-grammatical and semantical-syntactic peculiarities its expression in the epistolary text was determined. It was paid attention to nominative-cognitive and expressively-stylistic functions of concept "soul". It gave possibility to examine the language of texts in genre of letter representation of lingual conscious of author. It was depicted substantial features of concept "soul" in the three- dimensional plane such as "soul" is a part of essence of the person, "soul" is the interior world of the person, "soul" is the person.

Key words: concept, lingual picture of the world, idiostyle, epistolary genre.

Лавренчук Ю.П. Лингвостилистика концепта "душа" в эпистолярном наследии Ольги Кобылянской.

В статье рассматриваются особенности функционирования концепта "душа" в идиостиле О. Кобылянской, проанализирована его метафорическая природа, сосредоточена в эпистоляриях украинской писательницы. Отмечено микроконтекстуальное проявление концепта "душа", определено формально-грамматические и семантико-синтаксические особенности его выражения в эпистолярном тексте.

Ключевые слова: концепт, языковая картина мира, идиостиль, эпистолярный жанр.